

**DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI VA FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINI
JAMOAT TARTIBINI SAQLASHDAGI O'ZARO HAMKORLIGINING ASOSIY PRINSIPLARI****Atajanov E.K.***Xorazm viloyati IIB Jamoat tartibini saqlash boshqarmasi*

Jamoat tartibini saqlashda hamkorlik prinsiplari davlat, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarni konstitutsiyaviy qadriyatlar asosida tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahririda inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e'tirof etilgani, davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldida mas'ulligi mustahkamlangani jamoat tartibini saqlash sohasida ham huquqni muhofaza qilish vakolatlarini inson huquqlari bilan uyg'unlashtirishni talab etadi [1]. Shu bois mazkur sohada hamkorlikning maqsadi faqat ma'muriy nazoratni kuchaytirish emas, balki qonuniy, mutanosib, oshkora va hisobdor faoliyat orqali aholi ishonchini ta'minlashdan iboratdir.

Jamoat tartibini saqlashda qonuniylik, mutanosiblik, oshkoralik, jamoatchilik ishtiroki va mas'uliyat bir-birini to'ldiruvchi yagona tizimni tashkil etadi. Qonuniylik barcha subyektlar harakatining Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq bo'lishini, mutanosiblik qo'llanilayotgan choralarning qonuniy maqsadga nisbatan ortiqcha bo'lmashini, oshkoralik davlat organlari faoliyatining jamoatchilik uchun tushunarli va nazorat qilinadigan bo'lishini anglatadi. Jamoatchilik ishtiroki fuqarolarni profilaktika va ijtimoiy nazoratning faol subyekti sifatida e'tirof etadi, mas'uliyat esa har bir ishtirokchining o'z harakati uchun huquqiy va ijtimoiy javobgarligini nazarda tutadi.

Jamoat tartibi, jamoat xavfsizligi va huquqbuzarliklar profilaktikasi tushunchalari o'zaro bog'liq, biroq aynan bir xil mazmunga ega emas. Jamoat tartibi fuqarolarning jamoat joylarida tinch, xavfsiz va qonunga muvofiq hayot kechirishini ta'minlaydigan ijtimoiy-huquqiy holat bo'lsa, jamoat xavfsizligi shaxs, jamiyat va davlatning muhim manfaatlarini xavflardan himoya qilishga qaratilgan kengroq tizimdir. "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonunda fuqarolar huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklar profilaktikasi ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari sifatida belgilangan [2]. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun esa profilaktikani davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat tashkilotlar va fuqarolar ishtirokida amalga oshiriladigan kompleks faoliyat sifatida talqin qilish imkonini beradi [3].

Qonuniylik prinsipi jamoat tartibini saqlashda hamkorlikning boshlang'ich shartidir. Profilaktika inspektori, mahalla faoli, mahalliy hokimiyat vakili yoki nodavlat tashkilot ishtirokida o'tkaziladigan har qanday tadbir shaxs huquqlariga ta'sir etsa, uning huquqiy asosi, vakolatli subyekti, maqsadi va shikoyat qilish tartibi aniq bo'lishi lozim. H.T. Odilqoriyev huquqiy tartib barqarorligi faqat majburlov vositalariga emas, balki huquqiy madaniyat va qonunga ixtiyoriy rioya etishga ham tayanishini ta'kidlaydi [4]. Z.M. Isломov davlatning ijtimoiy vazifasi kuchaygan sharoitda fuqarolik jamiyati institutlari bilan munosabatlar buyruqbozlikka emas, ijtimoiy sheriklikka asoslanishi zarurligini ko'rsatadi [5]. Mutanosiblik prinsipi qonuniylikni mazmunan chuqurlashtiradi. Muayyan chora qonunda nazarda tutilgan bo'lishi uni avtomatik ravishda adolatli va asosli qilmaydi; u zarur, maqsadga muvofiq va fuqaro huquqlariga ortiqcha zarar yetkazmaydigan bo'lishi kerak. Robert Aleksy asosiy huquqlarni optimallashtirilishi lozim bo'lgan prinsiplar sifatida talqin qilib, huquqiy cheklovlar qonuniy maqsad, zarurat va adolatli muvozanat bilan asoslanishini ta'kidlaydi [6]. Shu nuqtayi nazardan ommaviy tadbirida xavfsizlikni ta'minlash zarurati barcha ishtirokchilarni asossiz tekshirish yoki tinch yig'ilish huquqini umumiy ehtimoliy xavf bahonasi bilan cheklashni oqlamaydi.

Oshkoralik prinsipi davlat organlariga nisbatan ishonchni ta'minlaydigan demokratik talabdir. Jamoat tartibini saqlashga oid tadbirlar fuqarolar uchun tushunarli bo'lmasa, qonuniy maqsadda amalga oshirilayotgan choralar ham ishonchsizlik uyg'otishi mumkin. Biroq oshkoralik tergov siri, shaxsiy ma'lumotlar va jabrlanuvchilar huquqlarini inkor etmaydi; u zarur ma'lumotlarni o'z vaqtida, sodda va mas'uliyat bilan yetkazishni anglatadi. Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikka alohida e'tibor qaratilgani ushbu sohada ochiqlik va ishonch strategik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi [7].

Jamoatchilik ishtiroki prinsipi jamoat tartibini saqlashning ijtimoiy asosini tashkil etadi. Jamoat tartibi faqat yuqoridan pastga qarab ta'minlanadigan ma'muriy holat emas; u oila, ta'lim muassasalari, mahalla, fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolarning huquqiy madaniyati orqali shakllanadi. Ellinor Ostrom jamoaviy boshqaruv samaradorligi aniq qoidalar, ishtirokchilar roziligi, monitoring va javobgarlik mexanizmlariga bog'liqligini ko'rsatadi [8]. Bu yondashuv mahalla va jamoatchilik ishtirokini huquqiy kafolatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini tasdiqlaydi.

O'zbekiston sharoitida mahalla jamoat tartibini saqlashda alohida o'rin tutadi. U aholiga eng yaqin ijtimoiy institut sifatida huquqbuzarliklar profilaktikasi, oilaviy nizolarning oldini olish, yoshlar bilan ishlash, ijtimoiy yordam va huquqiy targ'ibotda muhim vazifalarni bajaradi. Biroq mahalla davlat organining protsessual vakolatlarini amalga oshiruvchi tuzilmaga aylanmasligi kerak. Konstitutsiyaviy muvozanat shundan iboratki, mahalla davlat bilan hamkorlik qiladi, ammo o'z jamoatchilik tabiatini saqlaydi; davlat mahallaga tayanadi, ammo fuqarolarga asossiz ijtimoiy bosim o'tkazish vositasi sifatida foydalanmaydi.

Mas'uliyat prinsipi hamkorlikning yakuniy mezonidir. Davlat organlari uchun mas'uliyat faqat yuqori turuvchi idoraga hisobot berish bilan cheklanmaydi; u fuqarolar huquqlari buzilganda qarorni bekor qilish, zararni qoplash, aybdor shaxslarni javobgarlikka tortish va jamoatchilik oldida tushuntirish berish majburiyatini ham qamrab oladi. David Beyli politsiya faoliyati samaradorligini faqat jinoyatchilik statistikasi bilan baholash noto'g'riligini, qonuniylik, hisobdorlik va fuqarolar bilan ishonchli munosabatlar ham asosiy mezon bo'lishi kerakligini asoslaydi [9]. Bu qarash O'zbekistonda natijadorlikni inson huquqlariga yo'naltirilgan mezonlar bilan baholash zarurligini ko'rsatadi.

Xorijiy tajriba jamoat tartibini saqlashda hamkorlik prinsiplarini takomillashtirish uchun muhim nazariy va amaliy asos beradi. Germaniya amaliyotida politsiya faoliyati huquqiylik va mutanosiblik talablari bilan qat'iy cheklanadi; Buyuk Britaniyada politsiya legitimligi aholi ishonchi va "rozilik asosida politsiya faoliyati" g'oyasi bilan bog'lanadi. Aleksis de Tokvil mahalliy o'zini o'zi boshqarishni demokratiya maktabi sifatida baholagan [10], Jovanni Sartori esa demokratiyani faqat saylovlar bilan cheklab bo'lmashligini, fuqarolarning doimiy ishtirok institutlari uning mazmunini boyitishini ta'kidlagan [11]. Huquqbuzarliklar profilaktikasida mazkur prinsiplar ayniqsa muhimdir. Profilaktika jazolashdan farqli ravishda huquqbuzarlik sodir etilgandan keyingi reaksiya emas, balki uning sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etishga qaratilgan faoliyatdir. Shaxsni profilaktik hisobga olish, suhbat o'tkazish, oilaviy muhitga aralashish yoki mahalla orqali ta'sir ko'rsatish choralari aniq huquqiy asosga, zaruratga va mutanosiblikka ega bo'lishi shart. Tom Tayler fuqarolarning qonunga rioya qilishi ko'p hollarda jazo qo'rquvidan ko'ra davlat organlarini adolatli va qonuniy deb qabul qilishiga bog'liqligini ta'kidlaydi [12]. Raqamli texnologiyalar va ommaviy axborot vositalari jamoat tartibini saqlashda yangi imkoniyatlar bilan birga yangi xavflarni ham keltirib chiqaradi. Fuqarolar murojaatlarini elektron qabul qilish, huquqbuzarliklar haqida tezkor xabar berish, mahalliy xavfsizlik muammolari bo'yicha onlayn muhokamalar va ochiq statistika aholi ishtirokini kuchaytirishi mumkin. Biroq videokuzatuv, ma'lumotlarni qayta ishlash, ijtimoiy tarmoqlarda monitoring va raqamli profilaktika choralari qonuniylik, mutanosiblik va oshkoralik talablariga bo'ysundirilishi zarur. Lourens Lessig raqamli muhitda tartib faqat qonun bilan emas, balki texnologik arxitektura, bozor va ijtimoiy normalar bilan ham shakllanishini ta'kidlagan [13]. Jamoat tartibini saqlashda hamkorlik prinsiplarini amalga oshirish uchun qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyoti o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish zarur. Qonuniylik uchun vakolatlar chegarasi, protsessual tartib va shikoyat qilish mexanizmi; mutanosiblik uchun xavfni baholash, yengilroq vositalarni tanlash va cheklovlar muddati; oshkoralik uchun axborot berish standartlari va ochiq hisobotlar; jamoatchilik ishtiroki uchun maslahatlashuvlar, eshituvlar va mahalla hamda NNTlar bilan kelishilgan dasturlar; mas'uliyat uchun mustaqil tekshiruv, javobgarlik va zararni qoplash mexanizmlari aniq ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Ilmiy polemikada xavfsizlikni ta'minlashda davlatning markazlashgan vakolatlarini kuchaytirish tarafdorlari ham, jamoatchilik ishtiroki va fuqarolik jamiyati nazoratini ustuvor qo'yadigan yondashuvlar ham mavjud. Konstitutsiyaviy yondashuv ushbu ikki yo'nalishni qarama-qarshi qo'ymasdan, ularni muvozanatlashtirishni talab etadi. Demak, jamoat tartibini saqlashda samaradorlik inson huquqlari hisobidan emas, balki ularga tayangan holda ta'minlanishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, jamoat tartibini saqlashda hamkorlik prinsiplari O'zbekistonda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va insonga yo'naltirilgan davlat boshqaruvini rivojlantirishning muhim konstitutsiyaviy asosidir. Qonuniylik barcha subyektlar faoliyatini Konstitutsiya va qonun doirasida ushlab turadi, mutanosiblik davlat aralashuvi va inson huquqlari o'rtasida adolatli muvozanatni ta'minlaydi, oshkoralik ishonch va hisobdorlikni kuchaytiradi, jamoatchilik ishtiroki fuqarolarni jamoat tartibining real subyektiga aylantiradi, mas'uliyat esa har bir ishtirokchining o'z harakati uchun javobgarligini mustahkamlaydi. Ushbu prinsiplar yagona tizim sifatida amal qilganda jamoat tartibini saqlash samarali, adolatli va inson huquqlariga mos bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni. 2016-yil 16-sentyabr.
3. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni. 2014-yil 14-may.
4. Odilqoriyev H.T. Konstitutsiyaviy huquq. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. — B. 72–79.
5. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. - Toshkent: Adolat, 2007. - B. 214–223.
6. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. - Oxford: Oxford University Press, 2002. - P. 44–69.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2021-yil 29-noyabr.
8. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. - P. 29–36.
9. Bayley D.H. Police for the Future. - Oxford: Oxford University Press, 1994. - P. 92–103.
10. Tocqueville A. Democracy in America. - Chicago: University of Chicago Press, 2000. — P. 57–66.
11. Tyler T.R. Why People Obey the Law. - Princeton: Princeton University Press, 2006. — P. 3–12.
12. Lessig L. Code and Other Laws of Cyberspace. - New York: Basic Books, 1999. — P. 85–99.

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamoat tartibini saqlashda davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikning konstitutsiyaviy-huquqiy prinsiplari tahlil qilingan. Shuningdek, milliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida davlat xavfsizligi va inson huquqlari o'rtasidagi muvozanat, mahalla institutining profilaktikadagi o'rni, jamoatchilik nazorati, ochiqlik va hisobdorlik mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: jamoat tartibi, jamoat xavfsizligi, hamkorlik prinsiplari, qonuniylik, mutanosiblik, oshkoralik.

Аннотация: В данной статье анализируются конституционно-правовые принципы сотрудничества государственных органов, органов самоуправления граждан, институтов гражданского общества и граждан в охране общественного порядка. Также на основе научных взглядов отечественных и зарубежных ученых научно обоснованы вопросы баланса между государственной безопасностью и правами человека, роли института махалли в профилактике, совершенствования механизмов общественного контроля, открытости и подотчетности.

Ключевые слова: общественный порядок, общественная безопасность, принципы сотрудничества, законность, соразмерность, гласность.

Abstract: This article analyzes the constitutional and legal principles of cooperation between state bodies, citizens' self-government bodies, civil society institutions, and citizens in the protection of public order. Additionally, based on the scientific views of domestic and foreign scholars, issues regarding the balance between state security and human rights, the role of the mahalla

institution in prevention, the improvement of public control mechanisms, and openness and accountability have been scientifically substantiated.

Keywords: public order, public safety, principles of cooperation, legality, proportionality, transparency.
